

Bâbü Şah'ın Tuyuğlarında Türk Coğrafyası¹

Ozan YILMAZ²

Öz

Bâbürlüler Devleti'nin kurucusu Bâbü Şah, aynı zamanda 16. yüzyıl Çağatay edebiyatı şairlerinden biridir. Hassas ve ince bir ruha sahip şair, Farsça yazmanın etkin olduğu bir coğrafyada yetişmesine rağmen Türkçe sevdasından vazgeçmemiş, Türkçe eserler kaleme almıştır. Çağatay dilinin bütün inceliğini yansıtan bir divanı vardır. Sadece şiir yazmakla yetinmeyen Babür Şah, Türk nazım tekniğini geliştirme amaçlı çalışmalar da yapmış, özellikle Türk aruzunun gelişmesine katkı sağlamıştır. Ali Şir Nevayi mektebinin önemli temsilcilerinden biri sayılan Bâbü Şah'ın divanında gazel, mesnevi, kıt'a, rubai gibi nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerin yanı sıra tuyuğların da önemli bir yeri vardır. Şairin tuyuğlarında Türk dünyasının çeşitli merkezlerinin yanı sıra Türklerin ilişkide olduğu yerlerle ilgili bazı coğrafi isimler geçmektedir. Bu tuyuğlarda Anadolu, Çin, Moğolistan, Hindistan gibi yerlerde bulunan yer isimlerinin yanı sıra Gazne, Kâbil, Horasan, Rey, Isık Köl, Narın gibi Türk dünyasına mal olmuş yerlerin isimleri de geçmektedir.

Bu makalede, Bâbü Şah'ın divanında yer alan tuyuğlardaki coğrafi yer isimleri ele alınacak, bunlardan hareketle Türk dünyasının 16. yüzyıldaki coğrafi durumuna dair tespitlerde bulunulacaktır. Böylece Türk coğrafyasının geçmişteki durumuna dair edebî metinlerin katkısı örneklendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çağatay edebiyatı, Türk dünyası, Türk coğrafyası, Bâbü Şah, Tuyuğ.

Turkish Geography In Babur Shah's Tuyuks

Abstract

Bâbur Shah, the founder of the Babur Empire, was also one of the prominent poets of 16th-century Chagatai literature. Possessing a sensitive and refined spirit, he remained devoted to the Turkish language despite being raised in a region where Persian literary tradition was dominant. He composed works in Turkish and produced a *divân* that reflects the full subtlety and richness of the Chagatai language. In addition to writing poetry, Bâbur Shâh actively sought to develop Turkish poetic forms and made notable contributions to the advancement of Turkish prosody, particularly in the use of *aruz* (quantitative meter). Recognized as one of the significant figures of the literary school founded by Ali Shîr Navayî, Bâbur Shah's *divân* includes poems written in various classical forms such as *ghazal*, *mathnawî*, *qit'a*, and *rubâ'i*, as well as *tuyugh*, which hold a noteworthy place in his poetic output. His *tuyughs* include geographical references not only to various centers of the Turkic world but also to regions with which the Turks had historical and cultural interactions. Among these are place names from Anatolia, China, Mongolia, and India, as well as regions such as Ghazni, Kabul, Khurasan, Ray, Issyk-Kul, and Naryn-locations deeply rooted in the cultural geography of the Turkic world.

Atif için: / Please Cite As:

Yılmaz, O. (2025). Bâbü Şah'ın tuyuğlarında Türk coğrafyası. *Journal of Turkic Civilization Studies*, 6(1), 182-191.

Geliş Tarihi / Received Date: 13.06.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.06.2025

¹ Bu çalışma, 12-14 Kasım 2024 tarihleri arasında Taşkent'te gerçekleştirilen "IV. Uluslararası Türk Coğrafyası Sosyal Bilimler Kongresi"nde sunulup yayımlanmayan bildiriden üretilmiştir.

² Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, oyilmaz@sakarya.edu.tr & Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü, ozan.yilmaz@manas.edu.kg

This article examines the geographical place names found in the *tuyuğhs* of Bâbü'r Shâh's *divân* and, based on these references, seeks to offer insights into the geographical landscape of the Turkic world in the 16th century. In doing so, it aims to illustrate how literary texts can contribute to our understanding of the historical geography of the Turkic world.

Key Words: Chatagai literature, Turkish world, Turkish geography, Babur Shah, Tuyuk.

GİRİŞ

Türk dünyası coğrafyası, Türklerin tarih boyunca yaşadığı ya da etkileşimde bulunduğu yerleri kapsayan genel bir ifadedir. Dünyanın çeşitli yerlerinde devlet kuran Türkler, bir hayli geniş bir coğrafyada yaşayıp başka milletleri de etkilemeyi başarmış bir kültüre sahiptir. Günümüzde Adriyatik Denizi'nden Çin'e, Sibirya'dan Afrika'ya tabiriyle kabataslak sınırları çizilen bu coğrafyayı ülkeler, şehirler, dağlar, denizler, göller, nehirler vb. coğrafi başlıklar altında görmek mümkündür. Her biri Türklükle özdeşleşmiş bu tür yer isimlerini takip etmek için tarihî metinlerin yanı sıra edebî metinlerin de büyük faydası vardır.

Kaynaklarda Türk dünyası bir bütün olarak; kuzeyde Rusya Federasyonu, doğuda Çin, güneyde Pakistan ve Hindistan, güneydoğuda Afganistan ve İran, güneybatıda Arap ülkeleri ve batıda Avrupa ülkeleriyle sınırlandırılabilir geniş alana verilen addır (Özey, 2013: 145). Tarihî kaynaklarda Turan ve Türkistan diye anılan Türk coğrafyası, Karahanlılar döneminde yazılan *Kutadgu Bilig*'de kitaba Turanlıların yani Türklerin *Kutadgu Bilig*, İranlıların ise *Şehnâme-i Türkî* adını vermesinin anlatıldığı kısımda Turan adıyla anılmaktadır (Cumaniyazova, 2022: 35).

Türkler tarih boyunca yaşadıkları yerleri yazılı metinlerde de anmışlar, geçtikleri her yeri kendi kimliklerinden bir şeyler katarak birer Türk yurdu hâline getirmek için uğraşmışlardır. Günümüzde farklı ülkelere dâhil olsalar bile Türklerin yaşayış ve kültürünün görülebildiği birçok coğrafi yer ismi vardır.

Türk coğrafyasının tarihî izini sürmede edebî metinler hazine değerinde veriler sunmaktadır. Tarihî ve siyasi metinlerin yanı sıra daha çok aşk şiirleriyle örülü divan ve mesneviler de bu gözle incelendiğinde Türk coğrafyasının unutulmuş ya da unutulmaya yüz tutmuş yer isimlerini, Türk tarihine tanıklık eden merkezleri çeşitli kelime oyunları eşliğinde görmek mümkündür. Bu noktada, Türk dünyasının bütün sahalarında temayüz etmiş klasik Türk şiiri metinlerini incelemek faydalı olacaktır. Türkistan/Çağatay, Anadolu/Selçuk/Osmanlı, Hindistan, Horasan/Azerbaycan/İran, Mısır/Memluk, Rumeli/Balkanlar gibi çok büyük sahalarda yüzlerce müellif ve eserle temsil edilen klasik Türk şiiri metinleri, Türk coğrafyasıyla ilgili kayda değer bilgiler vermektedir. Çağatay sahasına bakılırsa 16. yüzyılda Hindistan'da hüküm süren Bâbü'r Devleti'nin kurucusu Bâbü'r Şâh'ın şiirleri, o dönemde Hindistan-Afganistan-Türkistan coğrafyasına mâl olmuş çeşitli coğrafi isimleri görmek açısından kayda değerdir.

YÖNTEM

Çalışmada nitel yöntemlerden belge taramanın yanı sıra tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Konuyu sınırlandırmak adına şairin sadece tuyuğları esas alınmıştır. Şairin tuyuğlarında geçen coğrafi isimlerden hareketle edebî metinlerin bu tür araştırmalar katkısına dair tespit ve önerilerde bulunulacaktır.

BULGULAR

XIII.-XIX. yüzyıllar arasında varlık gösteren Çağatay Edebiyatı, adını Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'dan alıp daha sonra Ali Şir Nevayî'nin yetkinliği sayesinde 'Nevayî Tili' olarak tarihe geçecek geniş kapsamlı bir edebî dönemin adıdır. Kaynaklarda genel mahiyetiyle başlangıç, klasik ve bitiş dönemlerine ayrılan bu edebiyat, Anadolu sahası Türk edebiyatıyla aynı kaynaktan beslenmiştir. Klasik Türk şiirinin bütün özelliklerini taşıyan Çağatay edebiyatı; vezin, nazım birimi, nazım şekli, nazım türü, edebî sanat, söz varlığı gibi yönlerden Türk dünyasının diğer merkezlerinde görülen klasik ürünlerle ortaklık göstermektedir. 15. yüzyılın ilk yarısında başlayan erken klasik devirde Sekkâkî, Lutfî, Atâyî, Haydar Tilbe, Harezmi Hâfız, Yûsuf Emîrî, Yakînî ve

Gedâyî gibi şairler görülmekle birlikte Çağatay edebiyatına zirve dönemini yaşatan isim, klasik dönem şairi Ali Şir Nevayî olmuştur (Eraslan, 1993: 169-172). Nevayî'nin hemen akabinde eserler veren Bâbü'r Şah (ö. 1530) ise Çağatay edebiyatının sınırlarını Hindistan'a kadar genişletmiş bir isimdir. Bâbü'r Şah, Bâbürlü Devleti'nin kurucu hükümdarı olmasının yanı sıra şair kimliğiyle de öne çıkmış, Türkçeyi ve Çağatay şiirini Hindistan coğrafyasına taşımıştır. *Bâbü'r-nâme* adlı meşhur eserinin yanı sıra divanı, yaptığı seyahatlerin ve siyasi mücadelelerin izleriyle doludur.

Bâbü'r Şah

Bâbürlüler Devleti'nin kurucusu Gâzi Zahîrüddin Muhammed Bâbü'r 14 Şubat 1483'te Fergana'da doğdu. Babası Timur'un torunlarından Fergana hâkimi Ömer Şeyh, annesi Cengiz Han'ın torunlarından Yûnus Han'ın kızı Kutluğ Nigâr Hanım'dır. Babasının ölümü üzerine 9 Haziran 1494'te on iki yaşındayken Fergana tahtına oturdu. Fergana (1494-1504), Kâbil (1504-1526) ve Hindistan (1526-1530) olmak üzere üç döneme ayrılan bir siyasi hayatı vardır. Yoğun ve çalkantılı, entrikalarla dolu bu siyasi hayatın sonucunda sık sık ölümün sınırına yaklaştığı zamanlar olmuş, buna rağmen Hindistan'da kendi devletini kurmayı başarmıştır. Ne var ki 26 Aralık 1530 günü genç sayılabilecek bir yaşta hastalık yahut bir zehirlenme sonucu vefat etmiştir. Kabri Kâbil'dedir (Konukçu, 1991: 395-396).

Sanatkâr bir ruha sahip olan Bâbü'r Şah'ın manzum ve mensur eserleri vardır. Bunlardan Türkçe Divan ile *Bâbü'r-nâme* (*Vakâyi*) meşhurdur. Ayrıca *Risâle-i Arûz*, *Risâle-i Vâlidîyye* ve *Mübeyyen* adlı eserleri bilinir (Yücel, 2015). (Bâbü'r'ün eserleri hakkında bkz. Akün, 1991: 397-400; Yücel, 2015).

Bâbü'r'ün Türkçe divanında gazel, mesnevi, rubai, muamma, kıta, tuyuğ, matla, nazm, müfret gibi nazım şekilleri vardır. Çağatay Türkçesinin zarif örneklerinden biri sayılan divanında hâkim tema aşk ve ayrılıktır. El yazması kütüphanelerinde çeşitli nüshaları bulunan divan yayımlanmıştır (bkz. Yücel, 2015). Bâbü'r'ün divanındaki şiirler Türkçenin zengin anlam dünyasını gözler önüne sermekle birlikte tuyuğlar anlam ve söz oyunu açısından ayrı bir öneme sahiptir. Tuyuğların bir başka dikkat çekici yönü ise içinde geçen coğrafi isimlerdir.

Tuyuğ nedir?

Klasik Türk şiirinde tek bentli nazım şekillerinden biri olarak kabul edilen tuyuğ, Türkler tarafından icat edilen bir nazım şeklidir. Kesin olmamakla birlikte “tuy-” kökünden geldiği düşünülen tuyuğ, özel bir ezgiyle söylendiği varsayılan dört mısralık şiirlerin adıdır. Aruzun remel bahrinde “fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün” kısa kalıbıyla yazılırlar. Halk şiirindeki maniye andırmakla birlikte vezin yönüyle rubaiden ayrılırlar. Mahlas kullanılmadan yazılan tuyuğların kafiye düzeni genellikle aaxa olmakla birlikte aaaa ve xaxa düzenlerine de rastlanır (Öztoprak, 2012: 450). Aşk, kahramanlık, tabiat gibi konuları işlemelerinin yanı sıra hikemi yönleri de vardır. Anadolu sahasında Kadı Burhâneddin (ö. 1398), Azerbaycan sahasında Seyyid Nesîmî (ö. 1417?) ve Cihân Şah (ö. 1467), Çağatay sahasında Ali Şir Nevayî (ö. 1501) tuyuğ nazım şeklini ustalıkla kullanan şairlerdir. Ali Şir Nevayî'nin *Mîzânü'l-Evzân*'da geçen şu ifadeleri, tuyuğun Türkler arasında yaygın olduğunun bir delilidir:

“Yana Türk ulusu be-tahsîs Çağatay halkı ara şâyi” evzân kim alar sürûdların ol
vezinler bile yasap mecâlisde ayturlar. Birisi tuyuğdur kim iki beyitka mukarrerdür
ve sa'y kılurlar kim tecnîs aytalgay ve ol vezin remel-i müseddes-i maksûrdur”
(Köprülüzâde, 1928: 220).

{Türk ulusu, bilhassa Çağatay halkı arasında kullanılan vezinler vardır. Onlar şiirlerini o vezinlerle yazıp meclislerde söylerler. Bunlardan birisi tuyuğdur, dört mısradan oluşur, cinaslı söylemeye çalışırlar, vezinleri remel bahrinde kısa bir kalıptır.}

Nevayî'den sonra tuyuğ nazım şekli hakkında en etraflı, hatta Nevayî'den çok daha ayrıntılı bilgi veren, *Risâle-i Arûz* adlı eseriyle Bâbü'r Şah'tır (Köprülüzâde, 1928: 221). Son zamanlarda yapılan bir araştırmaya göre 15. yüzyılda Kazakistan'ın Taraz bölgesinde yaşayan Şeyh Ahmed bin Hudâyîdâd Tarazî'nin kaleme aldığı *Fünûnu'l-Belâğa* adlı eserde de tuyuğla ilgili bilgilerin olduğu

anlaşılmış, böylece tuyuğ nazım şekliyle ilgili kaynak eserlerin varlığı 15. yüzyılın başlarına kadar götürülmüştür (Çalka, 2019: 2).

Bâbü'r Şâh'ın tuyuğlarında geçen Türk dünyası coğrafyası yer adlarıyla ilgili tespitlerimiz aşağıdaki gibidir.

1

fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

مهر کیم کوککا قیلور آهنگ تانک

الیده بولسه ایماس بی رنک تانک

خالی و ایکی لبی دیک بولماغای

هندو ار کیلتورسه شکر تنک تنک

Mihr kim kökke kıılır âheng-i tan

Allıda bolsa émes bî-reng tan

Ĥâli vü êkki lebi dik bolmağay

Hindü er kêltürse şekker teng teng (Yücel, 1995: 284)

{Gökyüzünde şafak söktürmeye niyetlenen güneş, sevgilinin karşında solup kaybolsa şaşılmaz. Hintli tüccar yük yük şekerler getirse de bunlar sevgilinin beni ve iki dudağı gibi olamaz.}

Hindû

Burada hindûdan kasıt, Hintli tüccarlardır. Türk dünyası coğrafyasında İpek Yolu ve Baharat Yolu'nun önemli bir yeri vardır. Hintli tüccarlar bilhassa Baharat Yolu üzerinden çeşitli eşyalar taşımış, Türk coğrafyasının birçok yerinde bunları satmışlardır. Bu tuyuğda Hintli tüccarların Baharat Yolu üzerinden şeker getirmelerine telmih vardır.

2

fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

مینى بی حال ایلاکان یار ای دورور

کیم انینک وصلی منکا یارای دورور

کر وصالی بولماسه کیتار بیریم

یا خراسان یا خطا یا ری دورور

Méni bî-ĥâl éylegen yâr ay durur

Kim anıñ vaşlı maña yaray durur

Ger vişâli bolmasa kéter yérım

Yâ Ĥorâsân yâ Ĥatâ yâ Ray durur (Yücel, 1995: 284)

{Beni (kendimden geçirip) hâlsiz bırakan sevgili aydır. Ona kavuşmak bana yarayacaktır. Eğer ona kavuşamazsam gidecek yerim Horasan, Hatâ (Doğu Türkistan) ya da Rey'dir.}

Horâsân

Günümüzde Kuzeydoğu İran'da bir eyaletin adıdır. Türk tarihi için oldukça önemli bir merkezdir. "Güneş ülkesi" anlamına gelir. Tarih boyunca İran'ın kuzeydoğusundaki geniş coğrafyanın adı olmuştur. Türklerin yaşadığı büyük merkezler arasındadır. Günümüzde bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv (Mari), Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herat yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde bulunmaktadır (Çetin, 1998: 234).

Hatâ

Çin'in kuzey kısmına yani Mançurya ve Moğolistan ile Doğu Türkistan taraflarına verilen bir isim olup Sibirya'nın dahi bir kısmını kapsayan geniş bölgenin adıdır (Şemseddin Sâmî, 1891: 3, 2049). Edebî metinlerde misk diyanı Doğu Türkistan'daki şehirlerden biridir. Hoten ile birlikte miskin anavatanı kabul edilir. Bâbü'r'ün tuyuğunda Türkistan kastedilerek kullanılmıştır.

Ray

Türk tarihinde Rey adıyla da bilinen, Gazneliler ve Selçuklular döneminin meşhur şehridir. Tahran'ın 7-8 km. güney-güneydoğusunda Elburz dağlarının kuzeyindeki ovaya doğru uzanan küçük bir çıkıntı üzerinde kurulan şehir; Orta Asya'yı Anadolu'ya bağlayan tarihî İpek yolu üstünde bulunması, ayrıca kuzeydeki Mâzenderan bölgesinden gelen birçok yolun burada birleştikten sonra ülkenin başka taraflarına yönelmesi sebebiyle tarihî bir öneme sahiptir (Özgüdenli, 2008: 40). Tuğrul Bey zamanında Selçukluların başkenti yapılan şehir, büyük bir imar faaliyeti sonucu Ortaçağın göz alıcı Türk şehirlerinden biri hâline gelmiştir.

3

fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

اول که هر کوزی غزال چین دورور

قائشیدا پیوسته آنینک چین دورور

چونکه کوب یلغان ایتی اول منکا

کر دیسام یلغانجی آنی چین دورور

Ol ki her közi ğazâl-i Çin durur

Kaşıda peyveste anıñ çin durur

Çünki köp yalğan ayıttı ol maña

Ger disem yalğançı anı çin durur (Yücel, 1995: 284)

{Her iki gözü de Çin ceylanı olan sevgilinin kaşında hep çatıklık vardır. Bana çok yalan söylediği için ona yalancı desem doğrudur.}

Çin

Asya'da bir devlet adı. Tarih boyunca Türklerle mücadelesiyle bilinen Çin ülkesi, Türk tarihî ve edebî metinlerinde sıkça anılan bir coğrafi isimdir. Doğu Türkistan'la birlikte beyitlere konu edilir. Bu tuyuğda da Çin ceylanından kasıt, misk ceylanlarıyla meşhur Çin ülkesidir. Klasik Türk şiirinde sevgilinin gözleri ceylana benzetilir. Tuyuğda “Çin” kelimesinin kullanılma sebebi, Çin ceylanlarına gönderme yapmaktır.

4

fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

جانغه سالدی دهر غربت نارینی

کوزیاشیم بولدی مغول ننک نارینی

بو ارادا مین دیکاندیک بولماسه

کوزلای ایسغ کول و اندین نارینی

Cānga saldı dehr ğurbet nārını

Köz yaşım boldı Moğulnıñ Narını

Bu arada mén dégen dik bolmasa

Közley ısığ Köl ü andın Narını (Yücel, 1995: 285)

{Felek, canıma gurbet ateşi düşürdü. Gözyaşım Moğolistan'daki Narın Irmağı'na döndü. İşler istediğim gibi gitmezse önce Isık Göl sonra da Narın'a gitmenin yolunu gözleyeceğim.}

Mogul

Moğolistan ülkesi. Günümüzde Orta Asya'nın doğusunda Rusya ile Çin arasında kalan ve eskiden Dış Moğolistan diye bilinen bölgeyi kapsamakta olup başkenti Ulan Batur'dur (Güner, 2019: 275). Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Moğolistan Cengiz Han, Hülagü Han, Ögeday gibi hükümdarlarla oldukça geniş bir alana yayılıp Türk edebî metinlerinde sıkça anılmıştır.

Narın Irmağı

Moğolistan'da bir ırmak adıdır. Rusya Federasyonu'na bağlı Tıva Cumhuriyeti'nden başlayıp Moğolistan'da Ubsa Gölü'ne akar. Tuyuğda Bâbü'r Şah, gözyaşlarının çokça aktığını belirtmek için kullandığı “Moğol'un Narın'ı” ifadesiyle bu ırmağı kastetmektedir.

Isık Köl

Günümüzde Kırgızistan'da yer alan tarihî göl. Ebulgâzi Bahadır Han'ın (ö. 1663) Türklerin soyağacı kabul edilen *Şecere-i Terâkime*'sine göre Türklerin ilk yerleşim yeridir. Kırgızistan'ın kuzey kesiminde Küngey Ala, Terskey Ala, Kızıl-Ompul ve İçke Tasma dağlarının arasında deniz seviyesinden 1609 m. yükseklikte yer alımda olup Göle Isık Göl (Issık Köl) denilmesinin sebebi suyunun ılık olmasıdır (Taşağıl, 1999: 135-136). Isık Göl çevresi Moğol hâkimiyeti sırasında Çağatay hanlığının yönetiminde kalmış, özellikle bu dönemin sonlarına doğru bölgenin tamamı İslâmiyet'i benimsemiştir (Taşağıl, 1999: 136). Bâbü'r Şah'ın bu tuyuğda Isık Köl'ü anması manidardır. Bugün Kırgızistan topraklarında yer alan Isık Köl'ün belki de tek geçtiği klasik şiir metni bu tuyuğdur.

Narın

Kırgızistan'da bir şehir adıdır. 3500 metre rakımlı şehir, tarihî İpek Yolu güzergâhında bulunan şehirlerden biridir. Bu yolu kullanan ticaret kervanları için yapılmış Taş-rabat kervansarayı günümüze kadar ulaşmıştır. Bâbü'r Şah, Hindistan'dayken yazdığı bu tuyuğunda Isık Göl ve Narın'ı gözlediğini söyleyip günümüzde Kırgızistan'a bağlı bu iki yerleşim yerini Türk coğrafyasının birer parçası olarak anmıştır.

5

fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

تا کونکول بیردیم اوشال قایساریغه

بارغانی بیلما دیم قایساریغه

دوستلار یارغه مینی ساغیندورونک

سالسانکیز ناکه قولاق قایساریغه

Tā köñül birdim uşal kayşarîğa

Barğanını bilmedim kay sarîğa

Dostlar yârğa mini sağındurun

Salsañız nâ-geh kulağ Kayşarîğa (Yücel, 1995, s. 285)

{Şu kayser soylu güzele gönül verdiğimden beri nereye gideceğini bilemedim. Dostlar! Ansızın Kayseri'ye haberci gönderirseniz sevgiliye beni hatırlatın.}

Kaysarı

Kayseri şehri. Tuyuğda Anadolu kastedilmiştir. Bizans kayserlerinden ismini alan şehir, diyâr-ı Rum yani Anadolu'nun gözde merkezlerinden biriydi. O dönemde Osmanlı hâkimiyetinde olan şehri, Bâbü'r Şah bu tuyuğunda bir cinas vasıtasıyla anıp Anadolu'ya giden habercilerden kendisini sevgiliye hatırlatmaları isteğinde bulunmuştur.

fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

کابل و غزنی ایلیکا ایتکز

بیزکا یر ایمدی خوشاب و بیره در

قایساریغه بارغه بیز کیم ملک و مال

بیزکا مونده حق تعالی بیره دور

Kâbil ü Gazni ilige aytınız

Bizge yir imdi Hoşâb u Bîredür

Çay sarığa bargâ-biz kim milk ü māl

Bizge munda Hâk ta'âlâ biredür (Yücel, 1995, s. 287)

{Kâbil ve Gazne halkına söyleyin, şimdi bize yer Hoşâb ve Bîre'dir. Yüce Tanrı bize burada mal mülk verdiği göre başka nereye gidelim?}

Kâbil

Günümüzde Afganistan'ın başkenti olan şehir. Eski İran'ın doğusunda olan şehir, aynı adla anılan nehrin üzerinde kurulmuştur. Şehrin tarihi Büyük İskender zamanına dek gider. Batlamyus'un Coğrafya adlı eserinde "Kabura" ve "Ortosyana" isimleriyle anılır (Şemseddin Sâmî, 1896: 5, 3805). Bâbü Şah'ın hayatının bir bölümü bu şehirde geçmekle birlikte vasiyeti üzerine kabri günümüzde Kâbil'dedir. Bu tuyuğda anılma sebebi de budur.

Gaznî/Gazne

Gazneliler Devleti'nin başkenti olan şehir. Günümüzde Afganistan sınırları içindedir. Kâbil'in 145 km. güneybatısında yer alan şehir, milattan önce kurulmuş olup bulunduğu coğrafya Zâbü'l ya da Zâbü'lîstân ismiyle anılıyordu. (Konukçu, 1996: 479). Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar, Çağataylılar ve Timurluların hâkimiyetinde kalan şehir, daha sonra Bâbürlülerin hâkimiyetine girdi. Bâbü Kâbil'i ele geçirdikten sonra Gazne'ye girip buraya bir vali tayin etti. Uzun süre Bâbürlü himayesinde kalan ve 1738'de Nâdir Şah tarafından zaptedilen Gazne'yi 1747'de Ahmed Şah Dürrânî Afganistan topraklarına kattı ve Hindistan seferlerinde üs olarak kullandı (Konukçu, 1996: 480).

Hoşâb

Pakistan dolaylarında bir yer adıdır. Bâbü Şâh, Kâbil ve Gazne'ye haber gönderdiği bu tuyuğunda artık yerinin Hoşâb ve Bîre yani Pakistan ve Hindistan tarafları olduğunu ifade eder.

Bîre

Pakistan ve Hindistan sınırında bir yer adıdır. Bâbü Şah, artık Kâbil ve Gazne'den ayrılıp Hindistan taraflarına yöneldiğini söylemek amacıyla yazdığı bu tuyuğda Hoşâb ve Bîre kelimelerini yer ismi olarak kullanır. Kâbil ve Gazne'ye haber gönderip artık yerinin Hoşâb ve Bîre (Bihre) yani Hindistan ve Pakistan dolayları olduğunu ifade eder.

Kaynaklarda bu yer isimleriyle ilgili herhangi bir bilgi tespit edemedik. Ancak Bâbü'nâme'de geçen aşağıdaki ifadeler, Hoşâb ve Bîre isimleri hakkında bilgi verici mahiyettedir:

"Çün hemîşe Hindûstân almak hâtırda idi, bu bir néçe vilâyetler – kim Bire (Bihre/Bhera) ve Hoşâb ve Cânâb ve Cinyot bolgay, néçe mahall Türk tasarrufıda érdi – bularnı hod mülkimiz dek tasavvur kılur érdik. Zor bile yâ sulh bile özümüzün mutasarrıf bolurumuzga müteyakkin idük" (Thackston, 1993: II, 475).

{Hâlâ Hindistan'ı ele geçirme niyetinde idik. Bihre, Hoşâb Cânâb ve Cenyût gibi, bu birkaç vilayet, kaç zamandır Türk tasarrufunda idi ve bunları kendi mülkümüz

gibi tasavvur ederdik; zorla veya sulhle kendimizin mutasarrıf olacağımıza emindik (Arat, 1970: II, 357}.

Buna göre, Hoşâb ve Bîre şehirleri Türk hâkimiyetinde olduğu için buraları Türk yurdu sayan Bâbü'r Şâh, tuyuğunda ismen andığı bu iki yer vasıtasıyla Kâbil'den çıkıp Hindistan ve Pakistan dolaylarına yerleştiğini/yerleşeceğini belirtmiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Babür Şâh'ın tuyuğlarında geçen Türk coğrafyasına ait yer isimleri, edebî metinlerin Türk coğrafyasının izini sürmede ne kadar yararlı olabileceğini gösteren örneklerdir. Tuyuğlarda geçen Isık Köl ve Narın, bugün Kırgızistan sınırlarına dâhil olan yer isimleridir. Babür'ün Afganistan ve Hindistan yıllarını yansıtan Hoşâb ve Bîre, o topraklarda Türklerin hâkimiyet kurduğu yer isimlerini görmek açısından önemlidir. Anadolu topraklarında bulunan Kayseri şehrinin anılması ise Türk dünyasının bir başka coğrafyasını Türkistan ve Hindistan'la buluşturmuştur. Az sayıdaki tuyuğda bu kadar yer isminin geçmesi, Türk coğrafyasına dair yer isimlerinin tespitinde edebî metinlerin önemini göstermektedir.

Kanaatimizce Türklerin yaşadığı yahut hâkimiyet sürdüğü yerlerin tamamını tespit edebilmek için bu tür çalışmaların yapılması gerekir. Mesela “Edebî Metinler Işığında Türk Dünyası Coğrafyası” yahut “Edebî Metinler Işığında Türk Dünyası Yer Adları” başlığıyla yürütülecek kapsamlı bir proje, Türk dünyası coğrafyasının en küçük ayrıntısına kadar tespiti için son derece faydalı olacaktır. Makaledeki tuyuğlardan da anlaşılacağı üzere özelde klasik Türk şiiri metinleri, bu tür bir projenin önemli bir bölümünü oluşturacak malzemeye fazlasıyla sahiptir.

KAYNAKÇA

- Akün, Ö. F. (1991). *Bâbü'r (Sanatkâr ve Fikir Adamı Yönü)*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (C. 4, s. 396-400). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arat, R. R. (1970). *Baburnâme: Bâbur'un hâtıratı*, 3 cilt, İstanbul: MEB Basımevi.
- Cumanıyazova, F. (2022). “Türk dünyasının tarihî coğrafyası”. *Genel hatlarıyla Türk dünyası uygarlık tarihi* (ss.35-50). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Çalka, M. S. (2019). *Klasik Türk şiirinde tuyuğ*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Çetin, O. (1998). Horasan. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (C. 18, s. 234-241). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eraslan, K. (1993). Çağatay edebiyatı. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (C. 8, s. 168-176). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güner, İ. (2019). Moğolistan. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (C. ek-2, s. 275-276). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Konukçu, E. (1991). Bâbü'r. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (C. 4, s. 395-396). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Konukçu, E. (1996). Gazne. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (C. 13, s. 479-480). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köprülüzâde Mehmed Fuâd (1928). *Tuyuğ*. *Türkiyat Mecmuası*, 2, 219-242.
- Özey, R. (2013). “Türk dünyası coğrafyası”. *Yeni Türkiye*, 53, 144-165.
- Özgüdenli, O. (2008). Rey. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (C. 35, s. 40-41). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztoprak, N. (2012). *Tuyuğ*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (C. 41, s. 450-451). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şemseddin Sâmî (1889-1898). *Kâmusu'l-a'lâm*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Taşagıl, A. (1999). Isık Göl. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (C. 19, s. 135-137). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Thackston, Jr. W. M. (1993). *Bâburnâme*, 3 cilt, Harvard University the Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Yücel, B. (1995). *Bâbü'r dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Yücel, B. (2015). Bâbü'r, Gazi Zahîrüddin Muhammed. TEİS: Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim adresi: <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/babur-gazi-zahiruddin-muhammed>

EXTENDED ABSTRACT

Zahiraddin Muhammad Babur, the founder of the Babur Empire, was not only a prominent political and military leader but also a distinguished literary figure and poet of the 16th-century Chagatai literary tradition. Despite being raised in a region where Persian was the dominant literary language, Babur demonstrated a strong attachment to the Turkic language and chose to compose his literary works in Chagatai Turkish. His commitment to the Turkish language, even in the face of Persian's widespread prestige and influence, reflects a conscious cultural and linguistic stance. Babur's *Divan*, composed in Chagatai Turkish, stands as a testament to his linguistic pride and literary talent, showcasing the depth and refinement of the Turkish literary tradition.

Babur is widely regarded as one of the important representatives of the Ali-Shir Nava'i school, which aimed to elevate Turkish as a literary language capable of expressing complex and refined ideas. Beyond composing poetry, Babur also engaged in efforts to develop Turkic poetic forms and contributed to the evolution of Turkish prosody, particularly the use and adaptation of the *aruz* (Arabic-Persian meter) in Turkish verse. His *Divan* contains a wide variety of classical poetic forms such as *ghazal*, *mathnawi*, *qit'a*, and *rubai*. Among these, his use of the *tuyugh*—a Turkic quatrain form traditionally associated with concise, witty, and philosophical expressions—is particularly noteworthy.

This paper focuses specifically on the *tuyughs* found in Babur's *Divan*, with special attention to the geographical place names mentioned within them. These references serve as more than mere locational markers; they provide rich cultural, political, and emotional connotations, and offer insights into the historical and geographic consciousness of Babur and his era. The *tuyughs* include names of cities, regions, and landmarks spread across a vast territory, reflecting the interconnectedness of the Turkic world and its relations with neighboring civilizations in the 16th century.

Among the places referenced in Babur's *tuyughs* are not only well-known cities and regions such as Anatolia, China, Mongolia, and India, but also specific historical centers of the Turkic and Islamic world such as Ghazni, Kabul, Khorasan, Ray, Issyk-Kul, and Naryn. These references reveal Babur's broad geographical awareness and his engagement with the cultural memory and spatial imagination of the Turkic peoples. Such references are not coincidental; they reflect a deep historical consciousness and often serve symbolic or emotional functions in the poems. For example, places like Khorasan and Ray are frequently evoked in classical Turkish and Persian literature as idealized cultural centers, while references to Indian cities reflect Babur's own life experience and political ambitions.

The 16th century was a period of intense political and cultural transformation for the Turkic world. With the decline of Timurid authority in Central Asia and the rise of new Turkic-Islamic dynasties such as the Ottomans, Safavids, and Mughals, Turkic culture underwent significant geographical and ideological expansion. Babur, as a Timurid prince who eventually established rule in the Indian subcontinent, represents this dynamic period of transition. His poetry, especially the *tuyughs*, thus offers valuable insights into the mental and spatial maps of the Turkic elite during this era.

In this study, the geographical names mentioned in Babur's *tuyughs* are examined in terms of their literary function, symbolic value, and historical context. The research explores how these place names contribute to meaning-making in the poems, functioning as more than background settings. In some cases, they evoke a sense of longing and nostalgia; in others, they serve as rhetorical devices or markers of cultural identity. Through this lens, Babur's poetry becomes a site where geography, memory, and identity intersect, allowing modern readers to trace the contours of 16th-century Turkic cultural geography.

Moreover, the inclusion of diverse geographical references illustrates Babur's wide-ranging worldview and his desire to position his poetic voice within a transregional literary tradition. His ability to blend the local with the universal, the historical with the personal, and the political with

the poetic speaks to the richness of Chagatai Turkish literature at its height. It also demonstrates how literary texts can function as sources for reconstructing historical geography and understanding the ideological and emotional landscapes of the past.

In conclusion, this paper seeks to analyze the geographical names in Babur's tuyughs and to interpret them as cultural signifiers that illuminate the geopolitical and cultural realities of the Turkic world in the 16th century. By doing so, the study not only contributes to a deeper appreciation of Babur's poetic achievements but also offers a unique window into the spatial consciousness of the early modern Turkic world. The findings suggest that literary texts - especially poetic forms like the tuyugh - can serve as rich historical documents that reflect the complexities of geography, identity, and memory within Turkic intellectual history.